

Издөнүүчү Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын “Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы” (1990-2010жж.) деген темада 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына экинчи расмий оппоненттик

ПИКИР

Издөнүүчү Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын “Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы” (1990-2010жж.) деп алган диссертациялык иштин темасынан көрүнүп тургандай тарыхый романды изилдөөнүн өзү татаалдыкты жаратат. Айрыкча эгемендүүлүктү алган мезгилден бери кыргыз адабиятында бир топ өзгөрүүлөр да болду. Доордун алмашуусу менен адабиятта да айрым маселелер жаңыланууга муктаж болуп турду. Тактап айтканда адабий теориялык ойлорго бир катар толуктоолор керектиги ачыкка чыкты. Бул жагынан алганда кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы актуалдуу болуп саналат.

Диссертациялык иш киришүүдөн, 3 негизги главадан, корутунду жана колдонулган адабияттардын тизмесинен туруп, 191 бетти түзөт.

Киришүүдө изилдөө темасынын актуалдуулугу, иштин теориялык-методологиялык байланышы, жаңылыгы, изилдөөнүн максаты, милдеттери белгиленген. Кириш бөлүмүндө кыргыз мамлекети эгемендүүлүккө ээ болгондон бери карай коомдогу болгон өзгөрүүлөр кыргыз адабиятына да зор таасир эткенин изденүүчү ар тараптан көрсөтүп берүүгө аракет кылган жана кыргыз адабиятында тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоонун пайда болуусун, калыптануусун роман жанрынын мисалында ачып берүүгө максат кылганы көрүнөт. Буга карата совет доорунун жана эгемендүүлүк алган мезгилдеги кыргыз адабият таануу илиминдеги тарыхый окуялардын канчалык деңгээлде туура, так берилгенине же тескерисинче бурмаланганын

салыштырып иликтөөгө аракет жасалган. Демек иштин жаңылыгы катары эгемендүүлүктөн кийинки тарыхый романдардын мисалында анализ жасалганын белгилөөгө болот. Иштеги негизги маселе-советтик доордо жазылган чыгармаларда айтылган ойлорду бүгүнкү күндө иштелип чыккан концептуалдуу илимий-теориялык көз караштар менен жаңылоо зарылдыгын ачыкка чыгаруу болгонунда. Буга чейинки түрдүү көз караштар болгону менен тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоо проблемасы эгемендүүлүктөн кийинки тарыхый романдардын мисалында алгачкы ирет анализ жасалганында. Изденүүчү белгилегендей тарыхый чындыкты роман жанрында көркөм интерпретациялоонун көп түрдүүлүккө өтүшү деп илимий жактан аныктап бергени изилдөө ишинин негизин түзөт. Изилдөөчү тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодо автордук көркөм ойлоо жанрды аныктоого толук мүмкүн болгон критерий катары аныктаган.

I глава “Кыргыз адабият таануу илиминде тарыхый романдардын изилдениш абалы” деп аталып, 2 параграфтан турат. Мында кыргыз романдарындагы тарыхый чындык совет доорунда кандай изилденгени жана бир беткей турмуштук чындыктан, ошол учурдагы актуалдуулуктан, идеологиядан алыс кете албаганын туура белгилейт.

Изденүүчүнүн ишиндеги өзгөчө түс берген иликтөө 13-беттеги көркөм чыгарманын жаралуусуна маанилүү роль ойногон улуттук адабияттын өз салты эске алынбай эле сырттан ташылып келген илимий-теориялык түшүнүктөргө жабыштыруу “муну туураган” деген сыяктуу көз караштар кыргыз адабият таануу илиминде өз күчүн жоготпой келе жатат деген адабиятчы К.Асаналиевден келтирген цитатага таянып, романды изилдөөдө ошол учурдагы теориялык жактан жеткиликтүү анализ берилбегени менен түшүндүрөт (18-бет). Изилдөөчүнүн тарыхый романдар боюнча изилдеген эмгектерге кайрылып келип улуттук адабиятты Батыш элдерине мүнөздүү жанрларга жакындаштырууга басым жасалганы байкалат Т.а. чындыкты чагылдырган тарыхый доорго жана тарыхый окуяларга караганда улутка

мүнөздүү кызыкчылыкты чагылдыруу аракеттери ырааттуу каралган эмес деп 21-бетте көрсөтөт. О.э. ошол мезгилдеги авторлордун көркөм интерпретациялык чеберчилиги да саясий багытта чектелиши изилдөө иштеринин ар тараптуу жана максаттуу аткарылышына жолтоо болгон деп туура белгилеген. Чыгармаларды иликтөөдө социалисттик реализм методу менен каралганы, азыркы күндө бул чыгармаларды кайра баштан иликтөөгө муктаж экендигин туура баамдаган. Чындыгында көркөм интерпретациялоого карата баа берүүдө улуттук көрөңгөдөн чыгуу аракети окумуштуулар арасында кыйла жандана баштаганы анын актуалдуулугун аныктайт. 80-жылдардан кийин гана тарыхый инсандардын жеке өмүр таржымалын, өз элине тийгизген пайдасын автордун жеке дүйнө кабылдоосу аркылуу ачып берүүгө жол салынган. Тарыхый чындыкты чыгармаларда көркөм интерпретациялоодо кыргыз элине таандык табиятын изилдөө иштин маанисин арттырып турат. Бирок кийинки эгемендүүлүктү алгандан кийинки айрым романдар тескерисинче нукура тарыхый романдын касиет-сапатына ээ боло албай, тарыхый окуялардын хроникасына айланып калгандыгын да туура белгилейт.

1-глава өтө дыкаттык менен жазылып изилдөө жакшы нукта кеткен. Айрыкча ошол мезгилдеги илимий-теориялык аныктамалардын негизинде улуттук адабиятка мүнөздүү айырмачылык жаралган деп белгиленет. Тарыхый чындык көркөм чыгармаларда жашап калуусу үчүн автордук көркөм интерпретациялоо да жеткиликтүү болушу, улуттук көз караш аркылуу мамиле кылуу зарыл экени, жаңы көз караш болушу шарт деп туура белгилеген. Кыргыз адабиятында тарыхый чындыкты роман жанрында көркөм интерпретациялоонун пайда болуусу жана калыптануусу каралат. Алгач 30-жылдардагы “Каныбек”, “Узак жол”, “ Кең-Суу” романдарында түптөлүп, авторитардык бийликтин таасири менен көркөм чыгармачылыктын туундулары фольклорго мүнөздүү белгилеринен ажыраган эмес, бирок улуттук көркөм кабылдоонун генезиси сакталгандыгы тыкыр иликтенгендигине көңүл бурулат. Мындагы негизги маселе адабий чыгармада

орун алган тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодо улуттук традицияны түздөн-түз улантуу аркылуу гана ийгиликтерге жете тургандыгын Т.Касымбековдун “Сынган кылыч”, К.Осмоналиевдин “Көчмөндөр кагылышы”, Т.Сыдыкбековдун “Көк асаба” романдардын мисалында берген. Ал эми учурунда баалуу пикирлер айтылган менен азыркы күндө тизмеде гана катталып жүргөн чыгарма катары “Тарых эстелиги”, “Телегей”, “Атай” ж.б. романдары кийин актуалдуулугун жоготкондой. Изденүүчүнүн баамында көркөм интерпретациялоодо чыгарма улуттук турмушту реалдуу чагылдырса, ошол учурдагы “жашоо” көркөм чындыктын деңгээлинде чечилишин камсыздай алса, сунуштаган окуя сюжетти ишенимдүү кыла алат деп туура белгилейт. Изденүүчү буга мисал кылып Т.Сыдыкбековдун “Көк Асаба” романын көркөм интерпретациялоодогу табылга катары карайт. Себеби ал жерде тарыхый даталар болбогон менен буга чейинки тарыхый романдардан айырмасы-кыргыз эли улут катары башынан өткөн тарыхый турмушу, андагы түрдүү окуяларды эл өзү аздектеп келген оозеки кепте чагылдыруу традициясын бузбай ошол деңгээлде баяндап бере алгандыгында деп белгилейт. Адабиятчы Ү.Култаеванын бул чыгарманы тарыхый роман деп атабай “тарыхый баяндоо” дегенине макул эместигин билдирет. Т.а. мурда айтылган көз карашты ээрчий бербей өз позициясын сактаганы туура. Себеби “Көк Асаба” романында көчмөн цивилизациянын дүйнө тааным өзгөчөлүгү баяндалып элдүүлүгүн жоготпой келген кыргыздын улут катары басып өткөн жолун элестүү чагылдыра алгандыгын түшүндүрөт деген. Бул жерде Т.Сыдыкбековдун жазуучу катары көркөм интерпретациялоо чеберчилиги-кыргыз элинин улуттук аң-сезиминде чындык катары жашоосун кечирген маалыматтарды ачып бере алгандыгы менен туюндурат. Изденүүчүнүн темасы көркөм интерпретациялоо адабий чыгармачылыкта өз ордун таба алат деген пикири ушул жерден изилдөө темасына дал келет. Ал эми эгемендүүлүк алгандан кийинки чыккан А.Оморовдун “Чыңгызхан”, “Темирлан”, К.Сактановдун “Искендер Зулкайнари” (А.Македонский), К.Сыдыгалиевдин “Мухаммед пайгамбардын өмүр жолу” ж.б. романдар окурмандар тарабынан

көп кабыл алынбаганы бул авторлордун көркөм чындыктан алыстап, идеялык мазмунду идеализациялаганы себеп болду деп түшүндүрөт. Демек эгемендүүлүк алгандан кийинки тарыхый чындыкты чагылдыруу тарыхый фактылар менен эле берилбестен көркөмдүүлүк орун алуусу зарыл экенин көрсөтөт.

3-глава “Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы” деп аталып, тарыхый чындыкты көркөм чыгармага жайгаштыруу бир кыйла татаалдашканы, каалагандай эркин чыгармалардын жазыла баштаганы өтө майдаланып кеткендей таасир калтырат. Эгемендүүлүктү алгандан кийинки тарыхый-биографиялык романдар өткөн доордогу салттык аракетинен жогорулай албай жатканы ошол тарыхый инсандын образын түзүүдө чыгармачылык изденүү болбой көпчүлүк учурда “очеркке” жакын чыгармалар болуп калганын белгилейт. Изилдөөчүнүн көз карашында интерпретациялоо - эмне сакталып калса ошонун баарын чыгармаларда камтый бербестен эгемендүүлүктөн кийинки чыгармаларда көркөм чеберчилик менен берүү ыкмасы жокко чыгып калгандай, тарыхый фактыларды эле тизмелегени окурманды жадатып жиберет деген ойду билдирет. Демек, өткөөл мезгилден кийинки адабий процессте кыргыз эли басып өтүп, бирок даректүү маалыматтар жетишсиз болгон доорлордун жандуу элесин чагылдырган көркөм чыгарма аркылуу окурманга жеткирүүгө багыт алгандыгы байкалды. Тарыхый чындыкты көркөм интерпретациялоодо автордук көркөм ойлоо жанрды аныктоого толук мүмкүнчүлүгү бар критерий экендиги аныкталды.

Иштин корутундусунда төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылды:

-Кыргыз адабият таануу илиминде негизги адабий түшүнүктөр менен илимий-теориялык аныктамалар орус жана Батыш адабият таануу илимине ыктап чыгармага баа берүүдө практика менен теориянын ортосунда айырмачылык бар экенин тастыкталат

-Жазылган чыгармалардын окурмандар аудиториясында кабыл алынгандыгы жана баа берүү талабы күч алганы менен чыгармалар иргелип баштаганы байкалат. Т.а.улуттук көз караш аркылуу мамиле кылуу зарылдыгы башкы орунга чыгат.

-Өткөөл мезгилден кийин автордук көркөм интерпретация тарыхый роман жанрынын негизинде өткөн доордогу кыргыздын улуттук жүзүн кадимки социалдык-турмуштук көрүнүштөр менен берүү зарыл экени белгиленет. Тарыхый фактыларды санап берүү менен чектелбестен көркөм интерпретациялоо жазуучунун профессионалдык тажрыйбасына көз каранды экендигине басым жасалат.

Иште айрым кемчиликтер да жок эмес

1. Диссертациялык иштин биринчи, экинчи главасы бир ыргакта системалуу жазылган, үчүнчү главада өтө эле татаалдашып майдаланып кеткендей таасир калтырат.

2. Диссертациялык иште грамматикалык каталар учурайт.

Жогорудагы пикирлерибизди жыйынтыктай турган болсок, айтылган айрым сын-пикирлер диссертациянын жалпы мазмунуна, илимий-теориялык деңгээлине олуттуу терс залакасын тийгизе албайт. Аларды изденүүчү кийинки изденүүлөрүндө эске алуусу зарыл.

Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовнанын “Өткөөл мезгилден кийинки кыргыз романдарында тарыхый чындыктын көркөм интерпретацияланышы” (1990-2010жж.) деген кандидаттык диссертациясы илимий-теориялык деңгээлде жазылган эмгек деп эсептөөгө болот.

Диссертациянын авторефераты анын мазмунун толук чагылдырат.

Диссертация ЖАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына толук жооп берет жана анын автору изденүүчү Эшмамбетова Нурайым Мукамбетовна 10.01.01 – кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алууга татыктуу

Экинчи расмий оппонент,

Филология илимдеринин

кандидаты, доцент

Филология илимдеринин кандидаты,
доцент К.М. Жумакадырова
Колун таяктаймын

К.М.Жумакадырова

Магамбетов Н.М
28.02.2022